

Δύο βιβλία σχετικά με τα έμφυλα προβλήματα στην πόλη, τη γειτονιά και την παραγωγική διαδικασία

Γεώργιος Μ. Σαρηγιάννης - 04/02/2022

Ντίνα Βαΐου, *Η αθέατη εργασία των γυναικών στη συγκρότηση της πόλης, όψεις της Αθήνας μετά τη Μεταπολίτευση.*

Ρούλη Λυκογιάννη, *Έμφυλες καθημερινότητες στις γειτονιές της Αθήνας, το παράδειγμα της γειτονιάς των Πετραλώνων.*

Σε μια καλή συγκυρία, κυκλοφόρησαν την ίδια χρονιά αυτά τα δύο σημαντικά βιβλία, από στελέχη τού Τομέα Πολεοδομίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ. Οι έμφυλες σχέσεις στην πόλη, και ιδιαίτερα των γυναικών, τόσο στην καθημερινότητα όσο και στην «αθέατη» εργασία, αποτελούν ένα μάλλον αθέατο

πρόβλημα που μόνο τελευταία αναλύεται σε άρθρα και βιβλία. Συνήθως και οι «επίσημοι» φεμινιστικοί κύκλοι ασχολούνται με την «ισότητα», που κυρίως τη βλέπουν σε σχέση με την παραγωγική διαδικασία οι μν, ή σε σχέση με γενικά δικαιώματα οι δε. Ανάλυση, όμως, της καθημερινής ζωής και της εργασίας στο σπίτι, μόνο τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται στη βιβλιογραφία. Σίγουρα η οικιακή εργασία στην παραγωγή έχει αναλυθεί πολύ από τον Μαρξ στο Κεφάλαιο (κεφ. 13ο, 7δ. εργασία στο σπίτι), όπως και η εργασία των γυναικών και των παιδιών (Κεφάλαιο τ.1ος κεφ. 13ο, 3α.), αλλά όχι και η αθέατη καθημερινή εργασία του σπιτιού. Και εδώ είναι και το πρόβλημα, ιδίως όταν αυτή εμπλέκεται με την παραγωγική εργασία συμπιέζοντας τις γυναίκες ανάμεσα στα δύο αναγκαία για πολλές οικογένειες προβλήματα, σπίτι και δουλειά.

Στο πρώτο βιβλίο

Η συγγραφέας κ. Βαΐου έχει ήδη συγγράψει και εκδώσει 8 σχετικά βιβλία και δεκάδες άρθρα, διηύθυνε το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «πολεοδομία και χωροταξία», και δίδαξε σ' αυτό, το μάθημα «*Εμφυλες πολιτισμικές προσεγγίσεις του αστικού χώρου*». Στο βιβλίο της αυτό, αναλύει όχι απλά την αφανή εργασία, αλλά τη μελετά σε σχέση με την πόλη και ό,τι συμπαρασύρει αυτή: Κοινωνική Τάξη και Κοινωνικό Στρώμα, και φυσικά στον συγκεκριμένο χώρο της Αθήνας, στον συγκεκριμένο χρόνο, τη Μεταπολίτευση. Για τον σκοπό αυτόν, εξετάζει τρεις γειτονίες με διαφορετική και χαρακτηριστική ιστορία και εξέλιξη: το Πέραμα, την τυπική εργατούπολη από τα αυθαίρετα μέχρι την πολυκατοικιοποίηση, την Ηλιούπολη ως μια μεσοαστική «κηπούπολη», και την Κυψέλη ως μια συνοικία που επανακατοικείται κυρίως από οικονομικούς μετανάστες εξωτερικού.

Στις πρώτες σελίδες της εισαγωγής της, αναφέρεται στην ιστορία και εξέλιξη των ιδεών σχετικά με το φεμινιστικό κίνημα, με κριτική στον «*άτυχο γάμο του φεμινισμού με τον μαρξισμό*» (φράση που εύστοχα τη δανείζεται από τη Heidi Hartmann). Θα αφήσω αυτό το σημείο, το ποιος φταίει σε έναν άτυχο γάμο, είναι μεγάλη ιστορία και θα ξεφύγουμε από το θέμα μας. Αλλωστε, οι μεταλλάξεις των ιδεών σχετικά με το φεμινιστικό κίνημα, όπως η ίδια αναλύει, είναι πολλές και συνεχείς, αυτό όμως θα ήταν αντικείμενο ενός άλλου βιβλίου.

Ντίνα Βαΐου

Η αθέατη εργασία των γυναικών στη συγκρότηση της πόλης

Όψεις της Αθήνας μετά τη μεταπολίτευση

αλεξάνδρεια

Ας δούμε όμως την ουσία του βιβλίου. Το πρόβλημα είναι η αθέατη εργασία αλλά και η καθημερινότητα που διαμορφώνεται μέσα από το σύνθετο αυτό πλέγμα ταξικών διαφορών, παραγωγικών σχέσεων και χώρου της πόλης –κυρίως στην κλίμακα της συγκροτημένης και ολοκληρωμένης γειτονιάς. Θα μου επιτραπεί εδώ να αναφερθώ στους Κλασικούς του Μαρξισμού που διατύπωσαν το αξίωμα «*δεν διαμορφώνει η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ το ΕΙΝΑΙ, αλλά το ΕΙΝΑΙ διαμορφώνει τη ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ*». Με απλά λόγια, το πώς σκεφτόμαστε, το ποια Ιδεολογία έχουμε, πώς αντιδρούμε στις παραγωγικές σχέσεις, το ποια είναι η καθημερινότητά μας, μας το καθορίζει η ίδια η υλική παραγωγή (Κ. Μαρξ, Φρ. Ένγκελς, *η Γερμανική Ιδεολογία (1845)* ελλ. μτφρ. σελ. 68 και Κ. Μαρξ στον πρόλογο της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας (1859)* σελ.7. Στο πρώτο γενικό κεφάλαιο, Κεφ. 3). Η συγγραφέας αναλύει την Αθήνα στη Μεταπολίτευση, και εδώ βρίσκει κανείς μια πολύ καλή ανάλυση των εργασιακών σχέσεων, τόσο γενικότερα στα μεταπολιτευτικά πλαίσια όσο και ειδικότερα στην «αθέατη εργασία» των γυναικών, για να περάσει μετά φυσιολογικά στην «καθημερινότητα» που διαμορφώνεται.

Στη συνέχεια περνά στα τρία παραδείγματα:

Στο Πέραμα, στην απόπειρα κατεδάφισης των αυθαιρέτων το 1974, είχαν ενεργά συμπαρασταθεί στους κατοίκους, φοιτητές και στελέχη της Σχολής, όπως και μέλη και στελέχη του ΣΑΔΑΣ. Στη συνέχεια της ιστορικής εισαγωγής, περνά άμεσα στο θέμα και εξετάζει τη συμπύεση των γυναικών ανάμεσα στην «αθέατη» εργασία του σπιτιού και των παιδιών, και στην παραγωγική εργασία στο σπίτι ή εκτός σπιτιού. Αναλύει το οικιστικό περιβάλλον κατοικίας και συνοικίας, την ανεπάρκεια της Εκπαίδευσης που λειτουργεί σε βάρδιες, πράγμα που εμποδίζει την εύρεση εργασίας εκτός σπιτιού στις γυναίκες, αλλά και την ανάγκη εργασίας τους. Σημειώνει τη μισθολογική ανισότητα των εργαζομένων γυναικών και τα ποσοστά ανεργίας τους, όπως κατανέμονται κυρίως στους φτωχότερους Δήμους. Αναλύει την «αγορά εργασίας» στην περιοχή και τη ΝΕΖ (Ναυπηγο-Επισκευαστική Ζώνη), και τις καταστάσεις που αυτή δημιουργεί. Αναλύει, στη συνέχεια, την «πολεοδομική ιστορία» του και την ανάμειξη των κομματαρχών, τους αγώνες των κατοίκων. Το κεφάλαιο κλείνει με σύντομη σκιαγράφηση της σημερινής κατάστασης που το Πέραμα εντάχθηκε στο σχέδιο, πολυκατοικοποιήθηκε, αλλά τα προβλήματα της παραγωγικής και της αθέατης εργασίας παραμένουν, και μάλιστα σε καθεστώς αυξημένης ανεργίας και Κρίσης.

Στην Ηλιούπολη, εξετάζει τις καθημερινότητες των γυναικών σε έναν οικισμό παλιό (1920), σχεδιασμένο, και πάντα εντός σχεδίου. Η μελέτη της Ηλιούπολης περιλαμβάνεται στο διδακτορικό της κ.Βαΐου, και έχει, πέρα από την τυπική ανάλυση, ως άξονα την εργασία των γυναικών, αθέατη και παραγωγική, με πλήθος στοιχείων, στατιστικών, πολεοδομικών και κοινωνιολογικών. Μετά από μια ιστορική εισαγωγή της οικοδόμησης ενός (θνησιγενούς) «Κράτους Προνοίας», όταν στην Ευρώπη τα αντίστοιχα εγχειρήματα αποσυντίθονταν, όπως εύστοχα σημειώνει η συγγραφέας, αναλύει τη μετάβαση από τη μονοκατοικία στην πολυκατοικία μετά το 1968 και τις νέες συνθήκες διαβίωσης. Η εξέλιξη της κατοίκησης έγινε αργά, και πριν οικοδομηθεί το αρχικό σχέδιο άρχισαν τα αυθαίρετα και οι επεκτάσεις του σχεδίου, μην ξεχνάμε ότι είμαστε σε περίπτωση «ιδιωτικής πολεοδόμησης» από συγκεκριμένους επιχειρηματίες. Περιγράφει τη ζωή στις αρχικές μονοκατοικίες, και στη συνέχεια στην πολυκατοικία, όταν πλέον «σπάζει» η έννοια της «γειτονιάς», με πρώτη και σοβαρή επίπτωση στον γυναικείο πληθυσμό: «...ο Μιχάλης (σύζυγος) συνεχίζει να βγαίνει με φίλους... να πηγαίνει στο καφεενείο μετά τη δουλειά... Εγώ, πού χρόνος για εξόδους; Με τα παιδιά, τη δουλειά και το σπίτι...» (από συνέντευξη μιας κατοίκου, σελ. 122). Στη συνέχεια, αναλύεται το σύνολο της «καθημερινότητας», που είναι πιεστικό και τελικά απάνθρωπο. Αν ο μπάρμπα-Κάρολος έλεγε ότι «...ο εργάτης γίνεται εξάρτημα της μηχανής...», εδώ τι να πούμε για τις συμπεζόμενες από τη δουλειά και το σπίτι γυναίκες; Κλείνοντας το κεφάλαιο, η συγγραφέας τονίζει ότι, αν και το βιωτικό επίπεδο των σημερινών κατοίκων είναι υψηλότερο, εν τούτοις δεν συνοδεύεται από κοινωνικές μεταρρυθμίσεις σχετικά με τη θέση της γυναίκας στη δουλειά και το σπίτι.

Η Κυψέλη είναι μια περιοχή με συγκεκριμένη μετάλλαξη τις τελευταίες δεκαετίες. Μετά την εισαγωγική ανάλυση των Αθηνών «*μεταξύ εκσυγχρονισμού και Ολυμπιάδας*», εξετάζεται η ιστορική της εξέλιξη που, από μια απλή πυκνοκατοικημένη περιοχή πολυκατοικιών, μεταβάλλεται σε περιοχή κατοικίας εξωτερικών μεταναστών, και κυρίως αλβανικής εθνότητας. Περιγράφει τη «μετάβαση» στον καπιταλισμό μετά το 1990, τις ιδιωτικοποιήσεις και το κλείσιμο πολλών βιομηχανικών μονάδων, με αποτέλεσμα την έντονη μετανάστευση, την εγκατάλειψη του σχολείου από τα παιδιά και την αναζήτηση εργασίας. Στην Κυψέλη, συγκροτήθηκε ντε φάκτο μια αλβανική παροικία, αλλά όχι μόνον: παράλληλα επισημαίνει ότι «...στο ίδιο

κτήριο κατοικούν πολλά νοικοκυριά διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων, εθνικών προελεύσεων και ηλικιών...». Και ακόμη «...δορυφορικές κεραίες..., επέκταση της κατοικίας στους κοινόχρηστους χώρους, ...μαγαζιά και κουζίνες από κάθε γωνιά της γης...».

Οι γυναίκες, κυρίως από το Ελμπασάν, ήρθαν εδώ διαδοχικά φέρνοντας η μία την άλλη, παλιές φίλες εκεί, πάλι φίλες εδώ, οικοδομώντας έτσι μια αναπαραγωγή τής εκεί κοινότητας. Έτσι, η καθημερινότητα είναι πιο εύκολη, ίσως και η «εξέλιξη» τους από μετανάστριες σε μόνιμους κατοίκους είναι αυτονόητη, «ήρθαμε για να μείνουμε», όπως λεν. Από την άλλη μεριά, προερχόμενες από ένα κομμουνιστικό καθεστώς, όπου η γυναικεία εργασία ήταν αυτονόητη και ισότιμη με την ανδρική, δεν έχουν πρόβλημα να εργαστούν εκτός σπιτιού, αλλά βέβαια εδώ λείπουν οι κοινωνικές παροχές που είχαν, και η «αθέατη εργασία» του σπιτιού βαραίνει αρκετά. Σημαντικές είναι και εδώ οι «πληροφορίες» που δίνονται από τις μετανάστριες, και που δίνουν την ίδια εικόνα από τις άλλες περιοχές, ίσως εδώ με κυρίαρχη την εξωτερική εργασία στην οποία προστίθεται και η αθέατη.

«**Σκέψεις και ανοιχτά ερωτήματα**» είναι το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, όπου διατυπώνεται μια σειρά καταστάσεων μετά την Κρίση, στην εποχή των Μνημονίων. Επισημαίνει, ακόμη, το ότι «οι πολιτικές λιτότητας δεν αντιμετωπίζουν την Κρίση», και τονίζει την κατεδάφιση όλων των κοινωνικών πλαισίων τού πάλαι ποτέ «κράτους προνοίας». Τονίζει, επίσης, ότι λιτότητα, εγκλεισμός λόγω της πανδημίας και εκπτώχευση, χαρακτηριστικά της σημερινής εποχής, έχουν οδυνηρά αποτελέσματα στις οικογένειες. Εδώ δυστυχώς φαίνεται καθαρά ότι το μεγαλύτερο μέρος της Κρίσης φορτώνεται στις γυναίκες, και μάλιστα σε μια πόλη που εξελίσσεται σε απάνθρωπη κατεύθυνση, με αυξανόμενη ενδο- και εξω-οικογενειακή βία, και ιδίως σε βάρος τού γυναικείου πληθυσμού. Οι κρίσεις, ως γνωστόν, γεννάν υπερσυντηρητικά καθεστώτα και ιδεολογίες, όχι επαναστάσεις...

Στο δεύτερο βιβλίο

Και εδώ η συγγραφέας, η κ. Λυκογιάννη, έχει πλούσιο συγγραφικό έργο, με πολλά άρθρα στον ελληνικό και διεθνή επιστημονικό τύπο, συμμετοχές σε συλλογικά βιβλία και ερευνητικά προγράμματα, όλα σχετικά με τις έμφυλες σχέσεις και τον χώρο της πόλης και της γειτονιάς.

ΡΟΥΛΗ ΛΥΚΟΓΙΑΝΝΗ

ΕΜΦΥΛΕΣ
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΕΣ
ΣΤΙΣ ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ
ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ
ΤΗΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ
ΤΩΝ ΠΕΤΡΑΛΩΝΩΝ

περιόδοις 49

νήσος

Στο πρόσφατο βιβλίο της «**έμφυλες καθημερινότητες στις γειτονίες της Αθήνας**», στην εισαγωγή, αφηγείται με συγκινητική αφηγηματικότητα, εστιάζοντας στην ιστορία της γιαγιάς της που έφυγε ως πρόσφυγας από τη Σμύρνη το '22, τη δύσκολη επιβίωση αλλά και την αλληλεγγύη στις όμοιες ξεριζωμένες οικογένειες, τόσο για την επιβίωση όσο και στις φοβερές συνθήκες της Κατοχής και του Εμφυλίου, όπου όλη η συνοικία προσπαθούσε -όπως όλες οι προσφυγογειτονίες- να περιθάλψει, να δώσει έστω και προσωρινό κατάλυμα, να μετέχει στην Αντίσταση και να κρύψει Ελασίτες και Εβραίους (βλ. παράλληλο παράδειγμα για τον «συνοικισμό Χαροκόπου», του Βασίλη Λιόγκαρη...). Να, λοιπόν, η έννοια της γειτονιάς και της καθημερινότητας από την αρχή, όπως αυτή οικοδομείται κυρίως σε δύσκολους καιρούς, όπου όμως η αλληλεγγύη αναπτύσσεται και σφυρηλατεί δεσμούς στον χώρο, τη «Γειτονιά».

Προτάσσει ένα εισαγωγικό κεφάλαιο για τη βιολογική και κοινωνική έννοια του «φύλου», αναλύοντας την προβολή των έμφυλων προβλημάτων μετά τη δεκαετία του '60.

Είναι ενδιαφέρουσα προσέγγιση η ανάλυσή της για τη «μεταβολή» τού βιολογικού φύλου σε κοινωνικό αντικείμενο, όπως το θέτει η Σιμόν ντε Μπωβουάρ. Με απλά λόγια, η θέση τής γυναίκας στην Κοινωνία δεν είναι θέμα «φύλου» αλλά θέμα κοινωνικής θέσης του φύλου (σε κάθε συγκεκριμένο Κοινωνικό και Ιστορικό πλαίσιο), και στο θέμα αυτό αφιερώνει μια μεγάλη ανάλυση, περνώντας από τις αντιλήψεις που διαμορφώθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, και στα πλαίσια αυτά θέτει και το θέμα και την έννοια της «πατριαρχίας». Σημειώνω με έμφαση, ότι η κατά τα άλλα σοβαρή πολύτομος «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» της δεκαετίας του '70, στα οικεία κεφάλαια, δεν αναφέρει ούτε τη λέξη «μητριαρχία», αν και αυτή ως θεσμός υπήρξε τις πρώτες χιλιετίες της Ιστορίας!!!

Στη συνέχεια, στο 3ο κεφάλαιο, αφού αναλύσει με πολλή λεπτομέρεια την καθημερινή ζωή και την έννοιά της και παραθέσει με γόνιμη κριτική τις αντιλήψεις παλαιών και σύγχρονων ερευνητών, όπως Λεφέβρ, Λούκατς, Γκράμσι, Μπένζαμιν, Καστέλλς, Καταστασιακών κ.α., καταλήγει σε ανάλυση της παραγωγής κτισμένου περιβάλλοντος, την τοπικότητα και τη γειτονιά, την έννοια «γυναίκα και πόλη», για να φτάσει στην «έμφυλη δομή του αστικού χώρου». Θα πρέπει να σημειωθεί ότι «κυρίαρχο» πρόσωπο εδώ είναι μάλλον ο Λεφέβρ, αλλά αυτό συμβαίνει αυτή την εποχή σχεδόν σε όλες τις αριστερές προσεγγίσεις, στις φοιτητικές εργασίες αλλά και στις διδακτορικές, οι αναφορές στον Λεφέβρ είναι πολλές, ενώ λείπουν εμφαντικά οι αναφορές στους κλασικούς τού Μαρξισμού, όμως αυτό είναι ένα άλλο θέμα γενικότερης κριτικής. Πάντως, η ανάλυση των απόψεων του Χάρβεϋ αντισταθμίζει το βάρος της «ομάδας» Λεφέβρ σε πολλά σημεία.

Θα μείνουμε στο υποκεφάλαιο «τόπος, τοπικότητα και γειτονιά», μια και αποτελεί τελικά το κλεδί για την παραπέρα ανάλυση της «μελέτης περίπτωσης». Πολύ σωστά τονίζει ότι «...*(η τοπικότητα) δεν είναι μια χωρική ενότητα προσδιορισμένη με φυσικά όρια αλλά μια χωρική βάση των διαδικασιών αυτών...* (διαδικασιών συσσώρευσης και αναπαραγωγής των -καπιταλιστικών- κοινωνικών σχέσεων), και αναφέρει στη συνέχεια τις αντίστοιχες αναλύσεις της Μάσεϋ. Γενικά είναι ένα πολύ περιεκτικό και σημαντικό κεφάλαιο, κλειδί για πολλά θέματα. Εδώ μελετά η συγγραφέας μια σειρά σημαντικών σχετικών θεμάτων: το πώς αντιμετωπίζεται η γυναίκα στην αστική έρευνα, στον αστικό σχεδιασμό, στους περιορισμούς του περιβάλλοντος, για να καταλήξει στην αναμφισβήτητη, πλέον, έμφυλη δομή τού αστικού χώρου.

Σημαντικό μέρος τής ανάλυσης αφιερώνεται στις «προτάσεις» που έγιναν κατά καιρούς, όπως της Ώστιν για «σπίτια χωρίς κουζίνα», με φαγητό που θα ερχόταν υπογείως με ταινιοδρόμους, οι οποίοι θα έπαιρναν και τα πιάτα για πλύσιμο, με ερμάρια κλειστά για να μη χρειάζεται ...ξεσκόνισμα, θερμαινόμενα πατώματα αντί για χαλιά κ.α., ώστε να μειωθούν οι «γυναικείες εργασίες» στο σπίτι. Προτάσεις που βασίζονταν, όπως σωστά αναφέρει η συγγραφέας, στην «κοινοτική οργάνωση» πόλης και σπιτιού. Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι «κοινοτικά σπίτια» με κοινές εγκαταστάσεις καθημερινότητας (μαγείρεμα, πλύσιμο κ.ά.), είχαν εφαρμοστεί στη δεκαετία του '20 στη νεαρή τότε Σοβιετική Ένωση, στις πόλεις και τα Σοβχόζ, και φυσικά εφαρμόστηκε και στα εβραϊκά «Κιμπούτς», σε δύο χώρες που προσπάθησαν να απαλείψουν την ανισότητα των φύλων. Στις χώρες αυτές πέτυχαν τον σκοπό τους, για διαφορετικούς λόγους σε κάθε μία, και για συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες, ενώ όταν αυτές «εκπληρώθηκαν» έληξε και ο ρόλος των Κιμπούτς και των Σοβχόζ.

Στο 4ο κεφάλαιο, μελετά την πόλη μέσα από την έμφυλη διάσταση της καθημερινότητας, και εδώ αναλύονται όλα τα σημαντικά στοιχεία της: αμειβόμενη και μη εργασία, το νοικοκυριό, η βιολογική αναπαραγωγή, η οικιακή εργασία, οι έμφυλες σχέσεις και ο ελεύθερος χρόνος (στη σχέση του με αμειβόμενη ή μη εργασία, στο σπίτι, στον δημόσιο χώρο). Πρόκειται για μια σε βάθος ανάλυση των παραπάνω σημείων, και ουσιαστικά

σηματοδοτεί μια άλλη οπτική στη μελέτη της πόλης, πέρα από την καθιερωμένη στις «πολεοδομικές» μελέτες. Εδώ η «πόλη» μελετάται μέσα από την καθημερινότητα, και, όπως είναι φυσικό, η «καθημερινότητα» εδράζεται επάνω στη γυναικεία παρουσία και εργασία «στο σπίτι». Τουίζεται ότι, κάτω από τις υφιστάμενες και ιστορικές συνθήκες, υπάρχει διαφορετική καθημερινότητα για τη γυναίκα και τον άνδρα, που περνά σε διάφορα φίλτρα, παραγωγής, αμοιβής ή όχι, Εξουσίας, και άλλες παραμέτρους «...που διαμορφώνουν και αναπαράγουν τις έμφυλα καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις...».

Στο 5ο και 6ο Κεφάλαιο ερευνά τη «μελέτη περίπτωσης», τα Πετράλωνα, και καταλαμβάνει περίπου το ήμισυ του βιβλίου (σελ. 150-315). Εξετάζει αρχικά τις πηγές της (συνεντεύξεις, τοπικός τύπος, προσωπικές παρατηρήσεις κ.α.) και έπεται μια σημαντική ιστορική ανάλυση, πρώτες εγκαταστάσεις κατοίκων, πρόσφυγες, παραγωγικές μονάδες, κοινωνικές υποδομές και οικιστική ανάπτυξη, δίνοντας έμφαση στην κατοικία και την καθημερινότητα. Εδώ, εξετάζονται οι εμπειρίες από την καθημερινή ζωή στην περιοχή, της οποίας τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά έχουν ήδη αναλυθεί στα προηγούμενα κεφάλαια. Έτσι, βλέπουμε όλη την κλίμακα και τους τομείς της καθημερινότητας και πώς αυτή βιώνεται στην περιοχή: εργασία και μεταλλαγές της, χώρος μετακίνησης, κατοίκηση και κατοικία, τον καταμερισμό της εργασίας «κατά φύλο» στο σπίτι και τη συμμετοχή σε συλλογικές δραστηριότητες, και την πρόσβαση στους χώρους αναψυχής και διασκέδασης. Εδώ αναγκαστικά εξετάζεται και το αίσθημα της ασφάλειας, και καταλήγει στο νόημα της γειτονιάς.

Πρέπει να σημειωθεί και ο τρόπος συλλογής του υλικού της, μέσα από «συνεντεύξεις» με προκαθορισμένα «ερωτηματολόγια», όχι για «στατιστική επεξεργασία» αλλά για πιλοτικό οδηγό στις συνεντεύξεις-συζητήσεις. Φυσικά το υλικό συγκεντρώθηκε από πολλές πηγές, δημόσιες υπηρεσίες, τοπικό τύπο, συλλόγους κ.α, που αναφέραμε.

Αρχικά εξετάζεται η ιστορία και η εξέλιξη των Πετραλώνων, το ιδιοκτησιακό καθεστώς από την οθωμανική περίοδο και μετά, καθώς και οι παραγωγικές μονάδες της περιοχής, ανάλογες με την εποχή τους (19ος αι). Στη συνέχεια εξετάζεται ο σταδιακός εποίκισμός της από εσωτερικούς μετανάστες του 19ο αι, από Ρομά αργότερα, και φυσικά από πρόσφυγες του '22, και συνεχίζει με τις μεταπολεμικές οικοδομήσεις (Φρειδερίκης κλπ), τη συνοικία του Ασυρμάτου (Συνοικία τ' όνειρο...), καθώς και τη γνωστή «καμπύλη» πολυκατοικία του Ασυρμάτου, προσπάθεια εκσυγχρονισμού των μπλοκ της εργατικής κλπ κατοικίας. Η ανάλυση προχωρά στις «εξυπηρετήσεις» που διέθετε η συνοικία, μαγαζιά κλπ, και στη ζωή που διαμορφωνόταν σ' αυτή, ιδιαίτερα στις κοινωνικές υποδομές και τη δράση διαφόρων σωματείων, Κυριών ή άλλων.

Στην παραγωγή, σημειώνεται η «σημαδιακή» φράση ενός πληροφορητή, «... ήταν ντροπή για τις Αθηναίες που έμεναν εδώ να δουλεύουν στα εργοστάσια...ήταν μόνο για το σπίτι... ήταν ντροπή για τους άνδρες τους να φανερωθεί ότι δουλεύει η γυναίκα, τις έβλεπες μόνο στην εκκλησία ή κάθε Κυριακή να περιδιαβαίνουν στην Τριών Ιεραρχών, που ήταν τότε πραγματικό νυφοπάζαρο...». Βέβαια, μετά το '22 τα πράγματα άλλαξαν...

Τέλος, για την ιστορική εξέλιξη της περιοχής περνά με πολλή λεπτομέρεια στη μετά το '70 εποχή ως σήμερα, σκιαγραφώντας τις αλλαγές στη δόμηση, την κατοίκηση, τις παραγωγικές μονάδες, τον εξοπλισμό της περιοχής με κοινωνικές εξυπηρετήσεις (και με μια παρένθεση για το «κράτος Πρόνοιας» στην Ελλάδα, κυρίως στα σχολικά κτήρια, και την ανάγκη των μητέρων και γιαγιάδων να συνοδεύουν τα παιδιά στο σχολείο), όπως και τη γενική μεταβολή και «εξέλιξη» του αστικού χώρου, κυρίως με τη μεταφορά των βιομηχανιών στην Εθνική Οδό, ενώ παρέμειναν και αναπτύχθηκαν μικρές «οικογενειακές» βιοτεχνίες.

Μετά τη λεπτομερή ανάλυση των παραγωγικών συνθηκών της περιοχής, αναλύεται η καθημερινή ζωή των γυναικών στα Πετράλωνα. Αναλύονται οι «ακτίνες μετακίνησης» σπίτι-δουλειά, ανάλογα και με την (αμειβόμενη) εργασία, με όλα τα προβλήματα των ΜΜΜ και του χαμένου χρόνου, το πρόβλημα των παραιτήσεων από τη δουλειά (αναγκαστικά λόγω των υποχρεώσεων στο σπίτι και τα παιδιά), με ό,τι συνεπάγεται αυτό. Επίσης, εξετάζεται η «αμειβόμενη εργασία στο σπίτι», με τις εύγλωττες εικόνες «όταν τα έπιπλα του σπιτιού γίνονται ένα με τα μέσα παραγωγής», αναλύονται όλες οι αντεργατικές πτυχές τού «φασόν», ενώ περιγράφεται η σχέση ιδιοκτησίας, η μορφή και το μέγεθος της κατοικίας αλλά και η έννοια της γειτονιάς: «...για μένα η γειτονιά μου είναι ο δρόμος μου, εδώ είναι όχι μόνο οι συγγενείς αλλά και οι φίλες μου, το αγαπημένο περιβάλλον μου...», αλλά και η πίεση ανάμεσα στη δουλειά και τις αναγκαίες δουλειές του σπιτιού και των παιδιών. Χαρακτηριστικός και ο πίνακας κατανομής εργασίας στο σπίτι στην οικογένεια!!! (σελ. 306).

Για την πρόσβαση των γυναικών στους δημόσιους χώρους αναψυχής, επισημαίνεται ότι τις περισσότερες φορές είναι συνδυασμένη με τη συνοδεία των παιδιών στις παιδικές χαρές κλπ, ή με τα ψώνια, ή και με συμμετοχή σε συλλόγους, σπάνια με οικογενειακές ή φιλικές εξόδους. Το να βγεί μια γυναίκα με τις φίλες της ή μόνη της συναντά πολλές φορές την ...πατριαρχική αντίδραση του συζύγου! Σημαντικό είναι και το θέμα της ασφάλειας, ή έστω του «αισθήματος ασφάλειας», που ειδικά στις γυναίκες περιορίζει αισθητά τις κινήσεις τους έξω από το σπίτι. Σημαντικό είναι και το κεφάλαιο για «το νόημα της γειτονιάς», όπως αυτό συνάγεται από τις συνεντεύξεις, και σωστά σημειώνει η συγγραφέας ότι η χαμηλή δόμηση, και όχι οι πολυκατοικίες, ευνοούν τη «γειτονιά».

Το βιβλίο κλείνει με τα συμπεράσματα και με πλούσια βιβλιογραφία, ελληνική και ξένη.

Συνοψίζοντας και για τα δύο βιβλία, σημειώνουμε ότι δίνουν τη σύγχρονη αντίληψη για τη διαφορά και ισότητα των φύλων και για τον ρόλο της γυναίκας στην καθημερινότητα, σε χαρακτηριστικά κοινωνικά δείγματα αθηναϊκών συνοικιών, με διαφορετική ιστορία, εξέλιξη και σύγχρονη πολεοδομική μορφή, κοινωνική σύνθεση. Όμως, παρ' όλες αυτές τις διαφορές, τα έμφυλα προβλήματα εξακολουθούν να υφίστανται: αθέατη, μη αμειβόμενη και αμειβόμενη εργασία, «εργασία σπιτιού», οικογένειας και παιδιών, πεστική καθημερινότητα, κοινωνικές αντιλήψεις για τον ρόλο της γυναίκας.

Πρόκειται πραγματικά για δυο πολύ σημαντικά βιβλία, όχι απλά για το φεμινιστικό θέμα αλλά και για την πολεοδομία, ιδωμένη από μια άλλη, καθολική σκοπιά.